

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
УЛУТТУК ИЛИМДЕРАКАДЕМИЯСЫНЫН
Ч.АЙТМАТОВ АТЫНДАГЫ ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ

Ж.БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

Д.10.13.012 Ведомстволор аралык Диссертациялык кеңеш

Кол жазма укугунда

УДК: 398.5(575.2) (043)

Сайпидинова Назгүл Эшимовна

**«Семетей» эпосундагы Семетей баатырдын образынын руханий-
адентик маңызы жана көркөмдүк өзгөчөлүктөрү**

Адистиги 10.01.09-фольклористика

Филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын

изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

авторефераты

Бишкек -2015

Диссертациялык иш К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин кыргыз адабияты жана манастануу кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчи: филология илимдеринин доктору, профессор
Байгазиев Советбек Орозганович

Расмий оппоненттер: филология илимдеринин доктору
Шисыр Исхар Сувазович,

филология илимдеринин кандидаты
Мырзажанова Гулзад Бердибекова

Жетектөөчү мекеме: К.Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетинин кыргыз адабияты кафедрасы, дареги: Бишкек ш. Тынчтык проспекти, 27.

Диссертациялык иш 2015-жылдын 27-февралында 13-00дө филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертацияларды коргоо боюнча Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети жана КРУИАнын Ч.Айтматов атындагы тил жана адабият институтуна караштуу түзүлгөн Д.10.13.012 Диссертациялык кеңештин жыйынында корголот.

Дареги: 720071, Бишкек шаары, Чүй проспекти, 265а

Диссертация менен КРУИАнын жана Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин илимий китепканаларынан таанышууга болот. Бишкек шаары, Чүй проспекти, 265а

Автореферат 2015-жылдын 27-январында таркатылды

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы, филология илимдеринин кандидаты

Кадырмамбетова А.К.

Диссертациялык иштин жалпы мүнөздөмөсү

Теманын актуалдуулугу: 2011-жылдын 9-июлунда КРЖогорку Кеңеш тарабынан кабыл алынган “Манас” эпосу жөнүндө “Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын биринчи жана экинчи беренелеринде мындай деп жазылган: “Манас” эпосунун үчилтиги айтылуу баатыр Айкөл Манастын, анын уулу Семетейдин жана небереси Сейтектин кыргыз жерин бөтөн жердик баскынчылардан коргоо, элди жалпы биримдикке бириктирүү, кыргыз элинин эркиндигин жана көз карандысыздыгын, анын руханий, адеп-ахлактык, маданий, улуттук жана башка жалпы адамзаттык баалуулуктарын сактоо үчүн жасаган эрдиктери жөнүндө баяндайт. “Манас” эпосунун үчилтиги дүйнөлүк маданияттын бермети, бардык этностордун жана улуттар аралык ынтымактын толеранттуулук идеяларын бекемдеген, кыргыздардын тарыхын, философиясын, дүйнө таанымын жана руханий маданиятын камтыган, атуулдукту, достукту, руханий эркиндикти даңазалаган жана кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн калыптанышына жана чыңалышына жаратмандык ролду ойногон кыргыз элинин кайталангыс эпикалык мурасы болуп саналат”. (“Эркин-Тоо” газетасы, 16-июль, 2011-жыл). Ушул эле документте “Мыйзамдын максаты “Манас” эпосунун үчилтигин сактоо, өнүктүрүү, даңазалоо, мамлекетти коргоо, илимий изилдөөнү уюштуруу” деп көрсөтүлгөн.

Демек, “Манас” эпосу жөнүндөгү мыйзам” улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулук болуп эсептелген улуу эпостун нарк дөөлөттөрүн даңазалоону, аны изилдөөнү уюштурууну актуалдуу милдет катары алдыга койгон. Эпостун нарктарын жайылтуунун, даңазалоонун актуалдуулугун Кыргыз Республикасынын Президентинин “Кыргызстандын элинин тарыхый жана маданий мурастарын окуп-үйрөнүүнү тереңдетүү жана жарандык атуулдукту калыптандыруу боюнча чаралар жөнүндөгү” жарлыгын (30.01.2012) жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн “Манас” эпосун 2012-2017-жылдарда сактоо, үйрөнүү жана жайылтуу улуттук программасы жөнүндөгү” токтому (31.01.2012) да тастыктайт.

Үчилтикти даңазалоо, жайылтуу үчүн адегенде анын текстинде, сюжеттик мазмунунда камтылган рухий, адептик-патриоттук, мекенчилдик асылбаа дөөлөттөрдү терең изилдеп, аныктап ачып чыгуу керек. Ошондой учурда “Манас” үчилтигинин баалуулуктарын жайылтууга Мыйзамда көрсөтүлгөндөй, даңазалоого шарт түзүлмөк. Ушул жагынан алып караганда, “Семетей” эпосунун нарк-кеңчтерин аныктап ачуу эң зарыл маселе. “Семетей” эпосу буга чейин ар түрдүү аспектен каралып, изилденип келсе да, бирок ушул кезге дейре эпостогу борбордук образ-Семетейдин образы, анын руханий-адептик, патриоттук маани-маңызы, көркөмдүк кооздугу, эстетикалык ажары атайын изилдөөнүн объектиси боло элек.

Бүгүнкү аз сандагы калктарды жана этносторду ассимиляциялап жутуп коюу коркунучун туудуруп турган глобалдашуу процессинин шарттарында ар бир улут өзүнүн тарыхый тамырларына, түбөлүктүү элдик мурастарына

таянып жашоо менен гана сакталып калышы мүмкүн. Патриоттук-эпикалык баатыр Семетейдин образы өзүнүн өзөгүндө түптүү, түбөлүктүү, уңгулуу дөөлөттөрдү, мекенчилдик нарктарды камтып тургандыгы жана ошол өлбөс, өзөктүү кенчтери менен бүгүнкү эгемендүү калкыбыздын рух тиреги болууга жөндөмдүүлүгү менен баалуу. Демек, азыркы адеп-ахлак кризисинин жана глобалдашуунун кырдаалында элибизге, муундарыбызга рух таянычы болуп бере турган баалуулуктарды алып жүргөн Семетей баатырдын образынын моралдык-этикалык, патриоттук маани-маңызын жана көркөм-образдык касиетин изилдөө эки эсе зарыл маселе болуп саналат.

Диссертациянын темасынын негизи илимий изилдөө иштери менен болгон байланышы. Илимий изилдөөнүн темасы К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин тематикалык планына ылайык келет.

Изилдөөнүн максаты: Буга чейин фольклористикада, манастанууда эпизоддук мүнөздө изилденип, жалпы жонунан суммардуу түрдө мүнөздөмө берилип келген Семетей баатырдын образын деталдуу, системалуу түрдө изилдөө, Семетейдин образынын руханий-адептик, патриоттук маңыз-мазмунун, моралдык-этикалык философиясын ачуу, каармандын образынын түзүлүшүндө, манасчы тарабынан колдонулган көркөм каражаттардын системасын аныктоо.

Изилдөөнүн милдеттери:

- “Семетей” эпосунун буга чейинки изилдениш тарыхын иликтөө;
- Семетей баатырдын образы көтөрүп жүргөн эң башкы этикалык-философиялык, патриоттук идеяны аныктоо;
- Семетейдин образы камтып турган руханий, адеп-ахлактык сапаттарды ачуу;
- Семетейдин жүрүм-турумун тереңден стимулдап турган нравалык мотивдерди ачып көрсөтүү;
- Семетейдин рухий-адептик дүйнөсүнүн, мекенчилдик ой-сезимдеринин калыптанышына таасирин тийгизген факторлорду аныктоо;
- Баатырдын нравалык сапаттарынын анын ишмердиги аркылуу реализацияланышын иликтөө;
- Семетейдин жоокердик-баатырдык, атуулдук-патриоттук, рухий сабактарынын бүгүнкү күн үчүн маанисин тастыктоо;
- Эпостогу Семетейдин образын түзүүдө, көркөм шөкөттөөдө колдонулган көркөм каражаттардын, ыкма-куралдардын системасын аныктоо.

Изилдөөнүн объектиси: “Манас” эпопеясынын тутумундагы “Семетей” эпосу, анын ар түрдүү варианттарынын көркөм тексттери.

Изилдөөнүн предмети: Семетей баатырдын образы, анын ишмердиги, рухий-адептик, патриоттук, моралдык этикалык облиги, инсан, баатыр-патриот катары калыптаныш процесси.

Изилдөөнүн жаңылыгы:

- Бүгүнкү күнгө чейинки аталган эпос боюнча жүргүзүлгөн фольклористикалык изилдөөлөрдүн эгемендүүлүктүн жылдарында биринчи жолу системага салынып, жалпыланышы;
- Семетей баатырдын образынын биринчи жолу системалуу түрдө изилдөөгө алынышы;
- Текстсуалдык, аналитикалык талдоолордун негизинде Семетей баатырдын образынын көтөрүп жүргөн гуманисттик, мекенчилдик, атуулдук-патриоттук, руханий-адептик улуу идеялык дөөлөттөрүнүн жана моралдык-этикалык философиясынын ачылып берилиши;
- Манастын образы менен Семетейдин образынын ортосундагы рухий-патриоттук уланмалуулуктун жана өтмө катыштыктын мыйзам ченеминин ачылып берилиши;
- Семетейдин образынын көркөм шөкөттөлүшүндө манасчынын колдонгон көркөм каражаттарынын бүтүндөй бир комплексинин ачылып берилиши.

Изилдөөнүн теориялык жана методологиялык негизи: Изилдөөнүн методологиялык негизин фольклористикалык илимдеги теориялык-фундаменталдык эмгектер, Ч.Валиханов, В.Радлов, М.Ауэзов, В.М.Жирмунский, А.Н.Бернштам, С.М.Абрамзон, Д.Поливанов, Р.З.Кыдырбаева, Э.Абдылдаев, М. Мамыров, А. Жайнакова, А.Сыдыков, С. Бегалиев, К. Кырбашев, З. Мамытбеков, Р. Сарыпбеков, О. Сооронов, С. Байгазиев ж.б. окумуштуулардын илимий-теориялык, методологиялык көз-караштары түздү.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

- Семетей баатырдын образынын гуманисттик, мекенчилдик, атуулдук-патриоттук, руханий-адептик улуу идеялык дөөлөттөрү жана моралдык-этикалык философиясы;
- Манастын образы менен Семетейдин образынын ортосундагы рухий-патриоттук уланмалуулуктун жана өтмө катыштыктын мыйзам ченемин;
- Семетейдин социалдашуусунда, рухий-адептик сапаттарынын жана мүнөзүнүн калыптанышында роль ойногон факторлор;
- Семетейдин адам катары, инсан-патриот катары түзүлүшүндө тарыхый эстутум категориясынын чечүүчү ролу;
- Мекенчилдик, патриотизм, туулган жерди ыйык, керемет кенч катары саноо, ага болгон атуулдук ашып-ташкан сүйүү, эч нерседен тайманбастык, жалтанбастык, баатырдык, шердик, адилеттүүлүк, кечиримдүүлүк, гумандуулук, жамандык менен элдешпестик, биримдик идеясына берилгендик, улууну уга билүүчүлүк, чынчылдык ж.б. сыяктуу Семетей баатырдын рухий-нравалык, атуулдук менталитети;
- Семетей баатырдын адептик-патриоттук сабактарынын жана өрнөктөрүнүн бүгүнкү күн үчүн мааниси;

- Семетейдин образынын ачылышында колдонулган көркөм каражаттардын системасы;

Изденүүчүнүн жекече салымы: Семетей баатырдын образын системалуу изилдөө менен анын гуманисттик, мекенчилдик, атуулдук-патриоттук, руханий-адептик маңыз-мазмунун жана образ ачууда колдонулган көркөм каражаттардын системасын ачып бергендигинде.

Иштин теориялык жана практикалык мааниси: Семетейдин образынын эпостун образдар системасындагы орду жана рухий-адептик маңызынын илимий жактан аныкталгандыгында. Практикалык мааниси диссертациялык эмгектин жыйынтыктарын, илимий натыйжаларын жогорку окуу жайларынын филология факультеттеринде элдик чыгармачылыкты үйрөнүүдө, атайын курстарды окууда, “манастаануу” сабактарында, “Манас” үчилтиги боюнча окуу китептерин, окуу куралдарын жазууда пайдалануу.

Изилдөөнүн апробациясы: Илимий иштин жыйынтыктары боюнча илимий басылмаларда макалалар жарыяланды. Профессор Акеш Имановдун 80 жылдык мааракесине арналган илимий-практикалык конференцияда, филология илимдеринин доктору Үсөнбек Асаналиевдин 80 жылдыгына арналган “Кыргыз филологиясынын келечеги жана көйгөйлөрү” аттуу илимий-практикалык конференцияда, манастаануучу Сапар Бегалиевдин 80 жылдык мааракесине арналган “Азыркы кыргыз филологиясындагы маселелер” аттуу илимий-практикалык конференцияларда докладдар, баяндамалар окулган.

Диссертациялык иш К.Тыныстанов атындагы ЫМУнун кыргыз адабияты жана журналистика кафедрасы, КРУИАнын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун Окумуштуулар кеңеши, И.Арабаев атындагы КМУнун кыргыз адабияты кафедрасы тарабынан талкууланып, коргоого сунушталган.

Изилдөөнүн структурасы: Диссертация киришүүдөн, үч баптан, корутундудан жана колдонулган адабияттардын тизмесинен турат.

Изилдөөнүн негизги мазмуну

Диссертациянын киришүү бөлүмүндө теманын негизделиши жана актуалдуулугу, илимий проблеманын изилденүү деңгээли, изилдөөнүн максаты, милдеттери, объектиси, илимий жаңылыгы, практикалык баалуулугу, коргоого сунуш кылынган жоболор, изилдөөнүн жыйынтыктарынын апробацияланышы чагылдырылды.

«Семетей» эпосунун жана Семетейдин образынын изилдениш абалы» деп аталган биринчи бабы эки параграфтан турат. «Семетей» эпосунун изилдениш тарыхы деп аталган биринчи параграфта «Семетей» эпосу боюнча изилденген эмгектерге обзор берүү аркылуу «Манас», «Семетей» жана «Сейтек» эпостору дүйнө элдеринин эпосторунун ичинен өзүнүн оксандай зор көлөмү менен гана айырмаланбастан, нечендеген кылымдардан бери оозеки сакталып, манасчылар аркылуу муундан муунга өтүп, бүгүнкүдөй көркөм дөңгөөлгө жеткендиги менен анын көөнөрбөстүгү далил-

денгендигин белгиледик.

Белгилүү окумуштуусу В.В. Радлов (Радлов В.В. Образцы народного литературного северных тюркских племен. Ч. I-X. Спб., 1886-1907) жана казак ориенталисти Ч.Ч.Валиханов (Валиханов Ч.Ч. Собрание соч. в пяти томах. Алма-Ата, 1958) тарабынан илим катары негизделген. Өздөрүнүн алгачкы жазмаларында (Радлов 1862-ж., Ч.Ч.Валиханов 1856-ж.) кыргыз эпосу «Манасты» жана анын тексттерин илимий талдоонун натыйжасында алар кыргыз фольклористикасынын эң биринчи барактарын ачышты.

«Семетей» эпосундагы негизги идея сырттан басып кирген душмандардан элди-жерди коргоо, элдердин ынтымагын, биримдигин сактоо. Ошондуктан «Семетей» «Манастын» түздөн-түз бир бөлүгү болуп, өз алдынча көлөмдүү, көп варианттуу эпикалык чыгарма экендиги өткөн кылымда эле белгиленген. «Семетей» эпосунун мазмуну оригиналдуу болгондуктан ал «Манас» эпосун толуктап турат. “Манастагы” негизги идеяны “Семетейде” улантуу зарыл болгондугун же болбосо эл сүйгөн каарманынан ажырап калып анын максаттары ишке ашпай калганы аларды канааттандырбайт. Ошондуктан анын баласы чоңоюп мураскор болушу абзел.

«Семетей» эпосу «Манаска» караганда эл арасында кеңири таралса да аз изилденгендигин окумуштуулар белгилеп жүрүшөт. Ал жөнүндө айрым маалыматтар октябрь революциясынан мурда элге белгилүү болсо кийинки мезгилдерге чейин атайын изилдөөлөр аз санда жүргүзүлгөн.

Белгилүү фольклорист З.Мамытбеков да «Семетей», «Сейтек» эпостору тууралуу жакшы пикирди айткан. Анда XVI кылымда жазылып, бизге чейин жеткен «Манас» тууралуу алгач ирет эскерилген Сайф ад-дин Аксыкентинин «Маджму атут-таварих» аттуу тарыхый эмгегине, Ч. Валиханов, В.В. Радлов тарабынан жазылып алынган эпостун тексттерине токтолгон. Октябрь революциясына чейинки изилдөөлөргө кайрылып, азыркы айрым бир варианттар менен салыштырып караган. Омор Сооронов Тоголок Молдонун варианты боюнча «Манас» трилогиясындагы эпикалык окуялардын сүрөттөлүш өзгөчөлүктөрүн аттуу эмгегинде «Семетей» бөлүмүнө токтолуп аны Саякбай Каралаевдин варианты менен салыштырып карайт. Варианттардагы айрым окшош мотивдер менен өзгөчөлүктөрү аныктайт. Айнек Жайнакованын «Семетей» эпосунун тарыхый генеалогиялык негизи» аттуу иши «Семетейди» изилдөө боюнча негизги эмгек деп эсептелинет.

1989-жылы Р.Кыдырбаева, К.Кырбашев, А.Жайнакованын «Манас» эпосунун варианттары» деген илимий-изилдөө жыйнагында М.Чокморовдун айтуусундагы «Семетей» эпосунун өзгөчөлүгү (К.Кырбашевдин изилдөөсүндө), С.Каралаевдин айтуусундагы «Семетей», «Сейтек» эпосторунун бөтөнчөлүгү («Манас» эпосунун варианттары) (А.Жайнакованын изилдөөсүндө) берилген. Аталган эмгектерде изилденип жаткан варианттар кол жазмалар фондусунда сакталып турган варианттар менен салыштырып, алардын ортосундагы жалпы салттык көрүнүштөрдү жана айтуучунун жеке

өзгөчөлүк табылгасын кеңири ачып беришкен. К.Кырбашев «М.Чокморовдун айтуусундагы «Семетей» эпосунун өзгөчөлүгү» аттуу изилдөөсүндө бул варианты Ж.Сарыков, Ш. Рысмендеев, Ж.Кожековдун варианттары менен салыштырып, өзүнчөлүк белгилерин көрсөткөн.

Биринчи баптын «Семетейдин образынын изилдениш абалы» аттуу экинчи параграфында Кетмен-Төбөлүк семетейчи Сейдене Молдокееванын варианты боюнча Жалал-Абад Мамлекеттик университетинин окутуучусу Талиева К.А. тарабынан «Сейдене Молдокееванын чыгармачылык өнөрканасындагы салттуулук жана өзүнчөлүктүн карым-катышы» деген темада 2000-жылы кандидаттык диссертация коргологон. Анда семетейчи Сейдене Молдокееванын вариантын башка варианттардан өзгөчөлүгүн карап, өзүнчөлүк белгилерин аныктаган.

Толкуп Айталиева «Семетейчи Жаңыбай Кожековдун вариантындагы салттуулуктун сакталышы жана жеке өзүнчөлүк белгилери» аттуу монографиясын жазып, анда эпостун айтуучулары, алардын чыгармачылык өзгөчөлүгү, эпостун вариантынын пайда болушу, өсүп-өнүгүшү өндүү маселелерге токтолуп, улуу манасчы С.Каралаевдин жана башка семетейчилердин варианттары менен салыштырып караган.

К.Тыныстанов атындагы Ысык – Көл мамлекеттик университетинин окутуучусу Чыңгышев Доктурбек «Жусуп Мамайдын вариантындагы «Семетей» эпосунун көркөм дүйнөсү» аттуу диссертациясын 2005-жылы коргогон. Бул илимий иште да Кызыл-Суулук жазгыч акын Жусуп Мамайдын вариантын белгилүү манасчы-саметейчилер С.Каралаев, Ж.Кожеков, М.Чокморов, Ш.Рысмендеевдин варианттары менен салыштырылган. «Семетей» эпосунун сюжеттик курулушунда, эпикалык формулаларында, поэтикалык көркөм каражаттарында башка варианттар кандай жалпылыктары жана айрым өзгөчөлүктөрүн аныктоо иштин негизин түзгөн.

«Семетей» эпосу жомоктун биринчи бөлүгү «Манастан» айырмаланган мүнөздүү өзгөчөлүккө жана касиетке ээ. Муну «Семетей» эпосунун идеялык мазмуну толуктугунан, сюжеттик жүрүштөрүнөн, композициясынын курулушунан, образ системасынан жана стилдик өзгөчөлүктөрүнөн даана көрүнөт.

Жыйынтыктап айтканда «Семетей» эпосу боюнча изилдөөлөр жалпы жонунан эпостун тегерегинде каралганын белгилесек болот. Дегеле «Манас» үчидигиндеги образдар тууралуу азыноолак иш жүргүзүлгөнү менен конкреттүү түрдө Семетей баатырдын образы жана анын руханий-адептик, патриоттук маңызы тууралуу жана образды көрсөтүүдө көркөмдүк каражаттардын өзгөчөлүктөрү тууралуу аял из салына электигин белгилөөгө болот.

Диссертациянын экинчи бабы «Семетейдин балалык чагы жапанын патриот баатыр катары калыптанышы» деп аталып, ал Семетейдин балалыгы, Букарга качуу, Тайторуну чабуу жана Каныкейдин жомогу болуп бөлүнүп аларга мүнөздөмө берилет.

Чыгарманын өнүгүү салтына ылайык Семетейдин укмуштуу төрөлүү

мотиви, келечектеги баатырдык иштери да символдоштурулуп берилиши керек. Улуу миссия үчүн мураскор болуп төрөлгөн адам катардагы бирөө эмес, адаттагыдан тышкары болууга тийиш. Демек мындай көрүнүш укмуштуу, өзгөчөлүк алдын-ала сезилет. Ошондуктан буга айтуучулар тарабынан көңүл бурулат.

«Манас» эпосундагы негизги өзөктүү окуя деп эсептелген «Манастын төрөлүшү» сыяктуу сюжет Семетейде учурабайт.

Манастагыдай Семетейдин укмуштуу түрдө бойго бүтүүсү, төрөлүүсү сыяктуу окуяга семетейчилер көп орун беришпейт. Бирок Семетейдин төрөлүүсү мындайча берилет: «Таманы менен тик тууган, оң колунда кара кан кармай түштү – деп угам. Кара кан кармай түшкөнү-катылышкан душмандын, каарданып урушсам, канын төгөм дегени» – [С.К.Семетей:1987,364].

Семетей баатырдын төрөлүшү жеке бир үй-бүлөөнүн кубанычы болбогон бүтүндөй кыргыз элинин кубанычы. Себеби элдин тагдыры ошол болчок баатырдын колунда.

«Семетей» эпосундагы көңүлдү өзгөчө бөлө турган эпизоддордун бири «Каныкейдин Букарга качышы». Каныкей карылыгы жеткен Чыйырдыны жетелеп, балтыр бешик Семетейди көтөрүп ач жыланач, жөө ээн талаа, тоо таш аралап качышы өтө кайгылуу реалисттик түрдө көркөмдүктө сүрөттөлгөн. Каныкей иниси Ысмайылга Семетейди бала кылып берет.

Каныкей Тайторуну төлгөгө чабат, чыгып келбесе абал кандай болот деп кайгырат. Бул эненин баласынын келечегин билүүдө анын тагдырындагы бир жетишпестик эле эмес, бүткүл элдин тагдыры эмне болот деп кайгырганы. Бактыга жараша Тайтору байгеге коюлган алты жүз аттын алдына чыгып келип эненин мүдөөсү ишке ашат.

Эпостогу көмүрчү Сарыгаз Семетейге ата-тегин айтуу үчүн киргизилген атайын каарман. Семетейге катылган сырды жакындары айта албайт. Бул жерде Сарыгаздын баяны айтуучунун ойлоп табуу чеберчилигинин жогорку деңгээли деп белгилесек болот.

Баатырлардын патриоттук, адептик сезими алгач өзүнүн Мекени тууралуу маалымат алуусунан башталат. Манас баатыр Алтайда жүрүп кыргыз эли тууралуу укса, Семетей Букарда жүрүп угуп эли-жерине баруу үчүн патриоттук сезими ойгонуп, барууга демилге көтөрүшөт жана ошол максаттарын ишке ашырышат. Баатырларга өз Мекени тууралуу угузган адамдар алар эр жетилип калган кезде, намысын ойготуп, айтышат.

Сарыгаз Семетейди эл жерин көрүүгө түрткү берип сүйлөө менен анын андан ары баатырдык жүрүштөрүнө багыштайт. Болгон окуяны төкпөй-чачпай айтып Семетейге сандаган суроолуу ойлорду таштайт. Бул айтылгандардын мазмунундагы эпикалык түшүнүктөр да эң алды эпос чагылдырган доордун түшүнүк идеалдарына негизделген: эркек бала сөзсүз атасынын өчүн алуусу керек, атасынын уруусунан башка жерде жүргөн бала кимдигине, жеке сапатына карабастан кул болот, эненин уруусу балага тууган эсеп-

телсе да, өз тууганы эмес.

Сарытаздын баяны ал үчүн психологиялык оор сокку болот. Семетей мындай окуяны күткөн эмес. Мындай абал Манаста учурабайт. Демек Семетей элим кыргыз, жерим Талас, атам Манас турбайбы деп - Эмне үчүн муну мурда билген эмесмин? Эмне себептен айтышкан эмес? - деп таарынып калуусу анын адамдык, атуулдук ариети. Демек эл үчүн деген Мекенчил-патриоттук сезими Семетейде бар. Адамдагы мындай улуу сезимдин калыптанышы үчүн аны эркин жерде тарбиялап жатышпайбы. Семетей өз жеринде жүрөө уй-музоо кайтармак, «жетим», «кул» деген сөздөрдү угуп бала чүнчүмөк. Мындай абалда ал атасындай баатыр, эли жерин коргоого багытталган адам болуп өсүп жетилүүгө мүмкүн эмес болчу.

Чон атасы Жакыптын арамдыгы чыгармада анын терс каарман экендигин көрсөтүү менен келечекте мындай каармандарга же ички душмандарга каршы турууга даяр болуусуна кабар берет. Жакып дүйнөкор, өзүмчүл начар адам. Анын мындай сапаты Семетейге да өз кедергисин тийгизет. Жакып балдарын небересине каршы тукурат. Семетейди өлтүрүп коюудан да кайра тартпаганы анын ымыркай бала кезиндеги бешигин улак тарткандай жулма-лап кетиши, Абыке Көбөштү тыйгандын ордуна кайра аларды каршы тукурушу, Семетей Таласка кайтып келгенде уу менен тосуп алганынан көрүнөт. Ал эми Темиркан Семетейди кучак жайып тосуп алат. Өз баласындай аздектеп багат. Чоңойгондо хан көтөрүп энчи бөлүп берет. Ал кызы Каныкейди сыйлагандыгынан анын баласын өз баласындай асырап, эркин чоңойткон.

«Семетей» эпосундагы озөктүү окуя катары кабылданган «Каныкейдин жомогу» орчундуу таалим тарбия катары берилет. Бул жомоктун маанисине токтолсок: Каныкей Ата Мекенинен алыс өскөн Семетейди өзүнүн башынан өткөн окуялар менен толук кабардар кылуу менен анын эс тутумун жогорулатат. Келечекте Семетейдин аткара турган иштерине туура багыт берет. Манас жасаган иштер, анын эли үчүн кылган кызматы, адилеттүүлүгү, адамкерчилиги, патриоттуулугу, айкөлдүгү жана Манастын кырк чоросунун ар түрдүү эрдиктери жөнүндө, Каныкейдин Манаска сиңирген эмгеги тууралуу кеңри баяндайт.

«Каныкейдин жомогу» Семетейдин атасындай эр болушу үчүн көрүлгөн камкордук жана анын адам болуп калыптанышына тийгизген негизги фактор деп эсептөөгө болот.

Семетей үчүн кара жанын карч уруп: “Жалгызым аман болсо деп, Бир кудайга болдум зар – [С.К.Семетей:1987,146] - дейт Семетейди жок кылууну каалаган душмандардан коргоо үчүн Каныкей кайын энеси Чыйырдыны уулу менен бирге алып кетүүсү, Каныкейдин энеге болгон мамилеси, өзү да эне экендигин сезген бийик сапаты.

Татаал турмушта эпикалык каарман эргерээк эрге жегип элдин мүдөөсүн, ой тилегин орундатуусу шарт. Семетей он экиге келгенде элдин керегине жарал, Ата журтун коргошу керек.

Адамзатка керектүү рухий дөөлөт катары көптү көрүп билген эненин баяны өткөндөн гана кабар бербестен, келечекте жасалчу ишке төлгө сымал жол ачып берет. Маселен: “Ошо белги бар болсо, ары таман барып кел, ошо белги жок болсо, ары барбай кайтып кел”-[С.К.Семетей:1987,153]. Каныкейдин өтө көрөгөчтүк менен берилгени айтылган, белги жок болсо Семетейди бир жамандык күткөндөй алдын ала сезүүсү. Чындыгында андай болуусун каалабайт, бирок уулунун амандыгын сактоонун камы эненин ар бир сөзүндө камтылган. Каныкей Семетейдин баатыр болушу үчүн алдыда тарбиянын татаал түйшүгү, адам болуунун азаптуу жолу тургандыгын түшүнөт. Семетейдин баатыр катары калыптанышына биринчиден энеси Каныкейдин ролу абдан чон. Семетейдин Таласка барганда кас-душман ким экендигин жомогунда айтуусу анын көзү ачыктыгы эмес. Абыке Көбөштүн арамдыгын далилдүү мисалдар менен түшүндүрөт. Чон атасы Жакып Семетейге кас, себеби Каныкейдин кан сарайын талап жатканда Абыке, Көбөш тараптык болгон. Семетейдин бешигин улакча тартып жатканда да арачы болбостон тескерисинче Каныкейге каршы тукурган. Жеке керт башынын кызыкчылыгын ойлогон арамзаадалыгынан жаш баатырды мертинтип коёбу деген кооптонуусунан аларды кас экендигин баса белгилеп айтат.

Ал атасынын бир туугандарын жакшы маанайда күтүп алуусун самайт. Бирок энеси Каныкейдин баянында айтылган чындык кашкайып эле алгач чон атасы Жакыптыкына барганда көрүнүп калат. Бир тараптуу айтылган пикирдин дал өзүндөй чыгуусу Семетейге энеси Каныкей тараптан анын аман эсендиги үчүн көрүлгөн камкордук экендигин айгинелейт.

Мекени Таластын жаратылышынын кооздугу, бирде сыймыктануу менен, бирде көйгөй-армандуу баяны Семетейдин өз элинин, ата-бабаларынын тарых таржымалын, Алмамбеттин Манас менен достугун бекемдигин айтуу менен анын көзүн ачат.

Ал эми Семетей энесинин насаатын пассивдүү гана кабылдап койбостон, тескерисинче акыл менен кабыл алып, ойлонуп толгонуусу ошондон эле элге, жерге болгон сүйүүсү күчөйт. Эсинде бекем сактап, алдыдагы иштерин энеси айткандай жасоого, атасы Манас баатырдай жалпы кыргыз журтуна башчы болууга, элин коргоого, бириктирүүгө белсенет.

«Семетей» эпосундагы «Каныкейдин Тайторуна чапканы» аттуу эпизодунда да арбак колдоп башкача айтканда Алмамбет, Сыргак баш болгон Манастын чоролору, Манас өзү кошо Тайторуна сүрөп жыйынтыгында төлгөгө чабылган ат алдыга чыгып келет. Мындай түшүнүктөргө жаратылыштын ар кандай кубулуштарынан алсыздыгынан улам сыйынуу иретинде арбак колдойт деген мааниде кабыл алып келишкен. Адам баласынын жашоо-турмушунда ар кандай жоготуулар болуп турат. Мисалы, төрөлүү жана өлүү, адамдар атасын жоготсо, такыр жок кылгысы келбейт. Анын арбагы жашайт. Ошондуктан жакшы ой менен ата-бабанын арбагы колдойт деген ишеним сакталып калат.

Экинчи баптын экинчи параграфы «**Семетейдин патриот баатыр катары калыптанышы**» деп аталып, Адамдын адам болуп жашашы үчүн анын алгач алган тарбиясы негизги орунда турат. Үй бүлөдөгү тарбия менен коомдун таасири адам үчүн чоң роль ойнойт.

Семетейдин Букардын Акбалбаны менен Кокондун Төөбалбаны алты күнү күрөшүп, Акбалбан жыгылып калганда Төөбалбанды женип, бир колун сууруп алып жерге уруп, намыс алышы анын алгачкы эрдиги. Мындай учурда көздөгөн максатына жетүү үчүн колуна баары келген, алдыга койгонун ишке ашырууну самаган, укмуштуудай күчкө ээ болот. Семетей Таласка аттанарда Каныкей баянында кирген сууга туш келсең, кечүү издебей туура киргин деген эле. “Таластын суусу ташыптыр, Тал башынан ашыптыр, Үрбүстүн суусу кириптир, Үстүнөн үйөр жүрүптүр, Төө өркөчтөнүп төгүлүп, төмөн жагын карасаң, Төрт дайрадай көрүнүп [С.К.Семетей:1987,216]. Атасы Манастай өткүр Семетей ташыган дайрага эч коркпостон эле кирип барат. Семетейдин эр жүрөктүүлүгү мына ушул жерден да көрүнөт. Ал эми семетейчи элдин сүйүктүү каарманын алар кооптонуу менен угуп турганын эске алып Семетейди Манас өзү жана анын кара чаар кабылан баштаган колдоочулары, Алмамбет, Сыргак, Бакай, Ажыбай жана башкалар кырк чоросу колдоп суудан аман кечип өткөнүн төмөнкүчө баяндайт: “Колдогону кырк чилтең, Колтуктан жөлөп алыптыр, Кара чаар кабылан, капталында чамынып, Кан Манастын пирлери, Кошо колдоп калыптыр [С.К.Семетей:1987,217].

Манас өлбөптүр. Манастын сырткы келбегине эле татыбай ички дүйнөсү, көздөгөн максаты, каракылды как жарган адилеттүүлүгү, адамдык бийик руханий адеби, айкөлдүгү, гумандуулугу кошо көрүнүп, угуп жаткан угармандын да, окуп жаткан окурмандын да келечекке болгон үмүтүнүн оту жанды.

Үчүнчү бап “**Семетей баатырдын образынын руханий-адептик жана патриоттук маңызы** жана анын көркөмдүк, образдык жактан ачылышы деп аталат. «**Семетей баатырдын образынын руханий-адептик жана патриоттук маани-маңызы**” деп аталган биринчи параграфында

Манас урушка кирер алдында жоокерлерге: «Жамандык кылба, жан кыйба, жесир калган баарысы, жетим уул, тул катынга, айтканым алсаң эсиңе, жетилсин сенин урмагың» -деп айтып, талоончулукка жана зордукчулукка жол бербөөнүн зарылдыгын эскертет» [Байгазиев:2000.31] Семетейдеги бул касиеттерди «Турмуштан али тажрыйбасы жок, уясынан жаңыдан чабыттап учкан балапанга окшогон, балтыр эги толо элек Семетейдин бардык тилеги-кандай болсо да өз элине кошулуу, элинин мунуна мундаш, тилегине тилектеш болуу, элди караан кылып, бирге жүрүү. Бул Семетейдин образынын негизги сыпаттарын айырмалоочу белгилердин бири.

Семетей үчүн майда барат талаш - тартыштар, чыр чатактар маселе эмес. Ал өзүн маанисиз, ар түрдүү төмөн деген ой-пикирлерден оолак кармайт. Анын эң бир бийик сапаттарынын бири мындай пастыктан жогору

турган элдин тагдыры жөнүндө терең ойлогону, намыскөй баатырдыгы. Ал элине ишенет жана алардын колдоосун күтөт. Ал атасы Манастай эле гумандуу. Чыгармадагы анын гумандуулук катары жасаган иштери четтен табылат. Ал эч качан бирөөгө өзү катылбайт.

“Манас” үчилтигинде келечекте жаштарды тарбиялоо үчүн Ата-Мекенди сүйүүгө, ички жана тышкы душмандардан коргоого, улууларды урматтоо, кичүүлөрдү ызаттоого үйрөтүүдөгү зор идеялар камтылган. Жалпылап айтсак жогоруда белгилеген гумандуулук маселеси эпосто өтө кенири орунда турат.

Башка каармандарга салыштырмалуу адамкерчилик сапат-Семетейде өтө күчтүү. Ал – адам баласындагы адамкерчиликтин эң сонун үлгүлөрүн, эң жакшы сапаттарын алып жүргөн, ага татыктуу улуу каарман. Элибиз ай жана көл деген татаал сөздөн турган «айкөл» деген эпитетти Манастын гана керт башына ыйгарышып, жарыктыгын айга, тереңдигин көлгө салыштырган. Семетейде да атасындай айкөлдүгүн төмөнкү мисалдардан көрүүгө болот.

Семетей Жакыпты, Абыке менен Көбөштү душманым деп эсептебейт, анын тескерисинче, аны коргоп, чеп, ата, ага кылып алууну ойлойт. Ал өтө ишенчээк. Семетей аларга, башка иш түшсө арга болот деп ишенген, бирок ал ишенич акталбайт. Семетей эли жер үчүн, бардык кордуктарды көтөрө да, жене да билген баатыр. Ошондуктан ал Бакайдын эскертүүсүнө карабастан, Абыке, Көбөш, Кыргызчалдардын бардык келекелөөсүн көтөрөт, аларды ынтымакка үндөйт. Семетей - душмандардан запкы тартып, ар тарапка тарап кеткен элди бир уруудай бириктирүүгө аракет жасап, бийлик үчүн эч нерседен артка кайтпаган мансапкорлорду жок кылып, элинин жыргалдуу жашоосу үчүн бүт өмүрүн арнаган атасы Манастай акылдуу эл башчысы.

Чыгармада адамкерчилик сапат гумандуулуктун туу чокусундай көкөлөтө бааланат. Ар бир адам өзүнүн жүрүш-турушунун түз алып жүрүүсү менен башкаларга өрнөк боло алат. Улууну урматтоо, кичүүнү ызаттоо кылымдардан кылымдарга тарбия маселесиндеги эң бир таасын идеология катары каралып келген. Андыктан бул ылакап учурдагы жаштарга да өз маанисин жоготпой пайдалуу болуусу абзел.

Манастын атасы Жакып трилогиянын биринчи бөлүмүндө өз жерин бошотуу, элдин башын бириктирүү үчүн күрөшкөн уулун колдоп, душманга каршы күрөштө урууларды, элдерди биригүүгө чакырат. Ал эми “Семетейде” кескин өзгөрөт: Мында ал Манастын элесинин жана ишинин каардуу душманы катары чыгат. Ал жаман ойлуу, арамза, куу адам катары сүрөттөлөт. Ушундай терс ойлуу болгонуна карабастан Семетей Букардан келгенде Жакыпка өз атасыныкына баргандай сезим менен барат. Жакып небересин анын жыйнаган байлык мүлкүн чачат деген арам ойдо жүрөт. Семетей Манастан калган жоо кийинин, курал-жарагын алганда Абыке, Көбөштүн каршылыгын, Жакыптын уу берип тосуп алганын ал эч кектебейт. Ымыркай кезинде энеси Каныкейге, өзүнө жасаган кордуктарын да этибарга албайт.

Семетей кыргыз урууларын ынтымакка келтирип, агасы Көбөштү кан көтөрсөм деген оюнда: “Абыке менен Көбөштү, Тири кармап алайын, Кең Таласка кондуруп, Калаа кылып алайын. Эртели кеч үч убак, Баана кылып алайын” [С.К.Семетей:1987,325]- деп алардын арамзадалыгы, ич күүдүлүгүнөн энеси кордук көргөнүн, өзү тентип калганын кек сактабай кечире билген айкөлдүгү десек болот.

“Семетейде” коомдук өнүгүштүн алда канча кийинки этабында феодалдык бытырандылыктын тушунда пайда болгонун көрүү кыйын эмес. Конкреттүү айтканда эпостун биринчи бөлүмүндө башкы каарман Манастын жүргүзгөн иш аракеттери талоонго кабылып, ар тарапка айдалып, сүрүлүп кеткен бир элди чогултуу максатын көздөп, ал тилекке акылмандыгы, күчтүүлүгү эң негизгиси гумандуулугу менен жетишкенин анын уулу мурскор Семетей улантып, ич ара жиктешүүнү, көрө албастыкты жоюу же жеңүү максатында иш жүргүзөт.

Семетейдин агалары Абыке, Көбөштүн каршылыгы аз келгенсип Манастын кырк чоросу да ага нааразы болушат. Аларды өзүнө кошуп алуу максатын тигилер туура эмес көрүп качып жөнөшөт. Семетей айкөлдүккө салып мындай каршылыкты да кечирет жана өз эли жеринде калуусун суранат. Бирок алар мындай шартка көнбөй коюшат. Бул жерде Семетейдин атасынын чоролоруна адамкерчиликтүү кылган мамилесин бийик гумандуулук деп эсептесек болот.

Семетей кыргыз урууларын ыркы кетип турганын көрүп, аларды ынтымакка чакырууну көздөйт. Бирок ал аракети ишке ашпай “Чынкожо менен Толтойдун чагагы” башталат. Алардын чагагы бийлик талашуу маселесине келип такалат. Семетей бийлик үчүн эмес, ынтымакты, биримдикти сактоочу каарман.

“Семетейде да Манастыкынан калышпаган зор касиет, эпикалык сүр бар. Ачуусу келгенде Манаска окшоп «бетинен беш бейпактык жүн чыгып, жолборстой чамынып, каарына кара жер калынынан араң туруштук берип көтөрүп тургандай» түргө келет. Эпикалык каарман отко күйбөс, сууга чөкпөс өңдүү өзгөчө сапаттарга ээ. Семетей көпчүлүк учурда «Түгөнгөн сайын түтөгөн Түгөнгүрдүн тукуму, Өлгөн сайып өөрчүгөн Өрттөнгүрдүн өз уулу»-деп мүнөздөлөт.

“Семетей баатырдын образын ачууда колдонулган көркөм каражаттар” деп аталган экинчи параграфта манасчы эл сүйгөн баатырды идеалдуу көрсөтүү үчүн ар түрдүү көркөм каражаттар колдонуу менен анын образын ачып берет. «Семетей» эпосу өзүнүн терең патриоттук мазмуну менен гана эмес, образдарынын эстетикалык кооздугу, окуялардын көркөм шөкөттөлүшү, поэтикалык сулуулугу менен да айырмаланат. Бул жагынан Семетей баатырдын образынын көркөм иштелиши эпос үчүн өзгөчө мүнөздүү десек жаңылышпайбыз.

Манасчынын бирде Семетейди жолборско, жазгы жүргөн үйөргө, алоо-

лоп турган өрткө салыштырып, баланын ашын-ташыган кайрат-күчүн, энергиясын образдуу элестетсе, бирде «Жалындап нуру төгүлгөн» көзүн тикелей сыпаттап, «Кабылан» деген эпитетти колдонуу менен баланын баатырдык мүнөзүн ого бетер ачык-айкын кылат. Семетейдин ченде жок көк-жалдыгын, тентектигин, жалтанбастыгын кээде манасчы түздөн-түз мүнөздөбөстөн, анын айлана тегерегинде болуп жаткан окуялар (тентуш балдардын Семетейге жолобой коркуп качканы, элдин уу-дуу болгону) аркылуу элестетип берет. Же болбосо баланын жүрүм-турумун, кылган ишин сүрөттөө менен (Канаты бар бууданды мингени, мылгык атып, жаа тартканы, тоодогу токойду жулганы ж. б.) Семетейдин адагган тыш жан экендигин көрсөтүп өтөт. Бул албетте, Манасчынын зор чеберчилиги. Семетейдин тентек болуп өрт болуп, эч нерседен жалтанбаган баатыр болуп чыккандыгын Букарда көп адамдар көрө албайт. Күндөрдүн биринде ак селде кийген Эшен абышка таягасы Темирканга Семетейди жамандап, а түгүл ультиматим коюп, бизди же Семетейди танда дегенге чейин барат. Бирок Темиркандын жообу өзүнүн чын жүрөктөн чыккан сырчылдыгы менен айырмаланат. Анын Эшендин Семетей баланы жаман көрүп, жектеп сүйлөгөн сөзүнө жана ультиматум койгонуна ачуусу келгени сезилип турат. Семетейге келгенде таятасынын толкундабай кое албастыгыда, өз сөөгүнөн чыккан кызынын баласын чексиз жакшы көрө тургандыгы да ачыкка чыгып отурат. «Тулпардан калган туягым, асылдан калган белегим» дегенине караганда, Темиркандын маркум күйөө баласы Манасты да терең урматтаары сезилет. Семетейди эркелетип сүйлөгөнүнөн улам Темиркандын айкөл адам экендиги да даана байкалат. Жетим экенин билбей, бактылуу чонойсун деп, эч бир тыюу салбай, кагыл-силкпей, жайына коюп эркин өстүрүп, баардык жагынан камкордук көрүп, канатынын алдына калкалап тургандыгы таятанын ички дүйнөсүнүн асылдыгын жана акылынын кеңдигин тастыктайт. Темиркан небереси Семетейдин башынан эле өзгөчө бала экендигин баамдаган жана келечекте баатыр боло турган баланын эч нерседен кем болбой, жалтак, корунчаак болбой, тайманбас болуп өсүшүнө кам көрүүнүн зарылдыгын түшүнгөн. Ал баланын келечегине ишенген жана Семетейдин кыргыз элинде, Букар элинде коргой турган эр болоруна көзү жетет. Темиркан небересинин тентектиги анын акылынын жоктугунан, же болбосо, мүнөзүнүн тескерилги эмес, тескерисинче, Семетейдин тубаса өрттүгүнөн, ичинде тынчтык бербей туйлаган, алоологон, кайнаган энергиясынан улам болуп жаткандыгын кеменгерлик менен туюунуп турат. Ошондуктан ал баланын тентектигин жакшылыкка жоруп, небересин алпештеп, мээримин төгүп, “жегем”, “эрмегим”, “белегим” деп эркелетип турат. Белгилүү мөөнөт келгенче өлгөн атасын эсине салбай, капасыз, жайдары өстүрүүнүн камында.

Темиркандын жогорудагы Эшенге берген жообу, өзүнүн ак дилден чыккандыгы, чынчылдыгы менен окуган адамга ишенимди жаратып, көркөмдүк жактан өтө таасирдүүлүгү, психологиялуулугу жана ичине бай маз-

мунду камтып тургандыгы, образдуу касиети менен бөтөнчөлөнөт.

«Семетейде» табияттын түркүн көрүнүштөрү, айрыкча ашып-ташкан тоо дайралары өзгөчө көркөмдүк менен сүрөттөлөт. Бирок «Семетейде» дайраларды сүрөттөө, башкача айтканда, пейзажды чагылдыруу негизги каарман Семетей баатырдын образын ачууга кызмат кылат. Маселен, Семетей Букардан Таласка биринчи келгенде Талас дайрасы манасчы тарабынан төмөндөгүчө мүнөздөлөт жана Семетейдин дайраны кечкени момундай чагылдырылат: “Таластын суусу ташыптыр, таш башынан ашыптыр. Түбүнөн ташы калдырап, Үстүнөн көбүк жалбырап”-[БВ.Семетей:1959,106]

Манасчынын сүрөттөөсү боюнча Талас суусунун көрүнүшү жүрөктү опколжукандай өтө сүрдүү. Анын сүрдүүлүгүн «Түбүнөн ташы калдырап» деген таамай табылган көркөм сөз курулмасы ого бетер күчөтүп турат. Ал эми «Сөгүлү», «Төө өркөчтөп» деген метафоралар дайранын албууттанган сүрүн андан да күчөтүп, көз алдыга элестетет. Дал ушинтип, таш башынан ашып, көбүк чачып, түбүнөн таш агызып, аңтарылып, атырылып агып жаткан Талас дайрасын Семетей эч токтолбостон атын чуратып гайманбай кечип кирет. Семетейдин Таластын дайрасына кириши анын өлөр-тирилерине карабаган нагыз көк жал экендигин, эч нерседен коркпогон чыныгы кашкөй баатыр экендигин күбөлөп берет. Эпосто Талас дайрасынын азоо, албуут көрүнүшү Семетейдин баатырдык, эр жүрөктүүлүк сапаттарын ачууга карата пайдаланылып жатат. Ал эми дайраны кечип баратканда Алмамбеттин арбагынын жана кара чаар кабыландын Семетейди жандап алышы эпостордо ар дайым кездешкен көнүмүш көрүнүш. Мындай сүрөттөө эпостун табиятына туура келет. Дегеле, «Семетей» эпосу турмуш реалдуулугу менен фантастиканын бири-бири менен эриш-аркак жанаша жашап, каармандын образын ачууга көмөктөшкөндүгү менен өзгөчөлөнөт. Эпостун бийик көркөмдүгү, манасчынын кылдат чеберчилиги, пейзаж менен каармандын образынын эриш-аркактыгы «Семетейде» Үргөнч дайрасына байланыштуу да ачык-айкын көрүнөт. Эпосто Үргөнч дайрасы төмөнкүчө көркөм сылпаталат: “Үстүндөгү көбүтү, От жаккандай жалбырттап, Жаткан экен чоң Үргөнч, Өзүнөн өзү сүйлөнүп, Күкүк болуп күүлөнүп, Күнгүрөнүп сүйлөнүп”-[БВ.Семетей:1959,187].

Бул сүрөттү көргөндө Талас дайрасына караганда, Үргөнчтүн көрүнүшү үрөйдү учургандай десек жаңылышпайбыз. Дайраны мынчалык чебер сүрөттөө кыргыз көркөм сөз өнөрүндө да, дүйнөлүк фольклордо да, чанда кездешкен көрүнүш. Карагай- кайың, (үйдөй болгон чалма, тамыры менен жулунган арча, кар, муз, аюу, жолборс агызып аңтарылып, буркан-шаркан түшүп күпүлдөп жаткан Үргөнч дайрасы өзүнчө бир алаамат болуп көрүнөт. Окуган адамдын жүрөгү түшкүдөй. Манасчы Үргөнчтүн “аламатын” берүүдө түрдүү көркөм каражаттарды, мисалы метафораны (“оруган кара кан агып”) салыштырууну (“камырдай болуп жуурулуп”, “от жаккандай жалбырттап”), метонимияны (“өзүнөн өзү сүйлөнүп”), деген сыяктуу троптук ыкмаларды кең-кесири пайдаланган. Натыйжада Үргөнч дайрасынын ук-

муштуу картинасы пайда болгон. Манасчы үргөнчтү сүрөттөп гана тим болбостон, жапайы стихия менен адамды катар коюп, укмуштуу дайраны Семетейдин образын ачууга ыктуу пайдаланган десек болот.

Семетейдин Үргөнч дайрасынын өйдөкүдөй аламатынан тайсалдабастан, дайрадан корккон киши да баатырбы деп, ар намысты ойлоп, “ортосунан оруган кара кан аккан” сууга тулпары менен чуратып кириши Семетейдин чынында эле жүрөгүндө жалы бар шер экендигин мүнөздөйт. Бул жерде манасчы Семетейди “баатыр”, “арстан” деген эпитеттер менен мүнөздөп отурбай эле Үргөнчтүн жүрөктү түшүргөн кебетесин элестетүү жана аны баатырдын кылчактабай кечишин сүрөттөө менен эле каармандын ким экенин көрсөтүп таштады. “Толгонуп тийген жерине, Тоо туруштук бергисиз, кечмек түгүл бул суунун, тозуна жакын келгисиз” дайраны Семетейдин кечкенин чыныгы шер баатыр экендигин белгилейт.

Манасчы Семетейди Үргөнч дайрасы жок эле башка учурда ушинтип сүрөттөсө, балким бул артык баш көкөлөтүү, куру шандантуу же эпостук демейки риторика сыяктуу сезилиши мүмкүн эле. Ал эми Үргөнчтүн өйдөкүдөй “аламатын” кечип - чыгып, иш жүзүндө өзүнүн эрдигин демонстрациялап көрсөткөндөн кийин, Семетейди ушундайча мүнөздөө логикалык жактан туура сезилип, баатырдын мындай мүнөздөлүүсүнө ишеним жаралып турат. Семетейдин бул портрети эң бир кооз метафоралар, поэтикалуу салыштыруулар менен тартылган көркөмдүгү жогору бейнелердин бири. Үргөнч дайрасы аркылуу Семетейдин образыдагы бир жагынан жарк этип ачылган.

Эпосто Семетейдин образын ачуу үчүн колдонулган дагы бир адабий-көркөм ыкма – бул диалог ыкмасы. «Семетей» эпосу каармандардын өз ара диалогуна абдан бай. Бир эле эпостун баш жагындагы Абыке менен Көбөштүн, Көбөш менен Кыргызчалдын, Кыргызчал менен Каныкейдин, Каныкей менен Чыйырдынын, Бакай менен Каныкейдин ортосундагы чыналган драмалуу диалогдорду эске түшүрөлү. Бирок кеп, эпосто диалогдордун бар болгондугунда гана эмес, ошол диалогдордун белгилүү бир көркөмдүк-эстетикалык ийкемдүү функцияны аткарып тургандыгында. Мисалы, үчүн бир мүнөздүү эпизодго кайрылалы. Үргөнч дайрасынын боюнда Семетей менен Айчүрөк биринчи жолу кездешип, экөөнүн ортосунда сүйлөшүү болуп өтөт. Ошол диалогдун жүрүшүндө экөөнүн ортосундагы абал курчуган учурлар да болот. Ошондой чыналган диалогдун бир фрагментине көңүл буралы: Семетей:

-Акундун кызы Айчүрөк,
Акшумкар берчи, кетемин!
Жолго казан асыпсың,
Жолоочу жолун тосупсуң,
Керүүгө казан асыпсың,
Кербенчи жолун тосупсуң!

Тишин буудай болгончо,
Чачын куудай болгончо,
Кан атаңдын төрүндө
Картайганча күтүпсүн,
Ак шумкар алар сен белең,
Тамаша кылчун мен белем?! [БВ.Семетей:1959,193]

Айчүрөк:

– Кан Манас менен Акундун
«Куда» дешкен кеби бар.

Алдындагы Чүрөктүн
Алты жаны болсо да,

Карый турган эби бар...

Кан атаң Манас өлгөңдө.

Канькей азап көргөңдө,

Темир кандын шаарына

Тентип кетип сен калдың,

Телмирип Чүрөк мен калдым.

Каймана сөздү чын кылып,

«Карысың», - деп сындырдың,

Кан атаңдын арбагын

Кай жерде, төрөм, тындырдың!

Карыганча келбеген

Кадырлуу төрөм сенденби? [БВ.Семетей:1959,194]

Бул диалогдон эмнеги байкайбыз? Семетейдин «чачын куудай болгончо атаңдын төрүндөсүң» деген ачу сөзү Айчүрөктүн намысына тийди. Ортодогу мамиле татаалдануу жагына дароо ооп, абалдын курчушуна шарт түзүлдү. Айчүрөк Семетейге татыктуу жооп табууга үлгүрдү. Айчүрөктүн жообу жүйөлүү да, негиздүү да, логикалуу да болду. Бул жооп Семетейдин намысына да тийди. Диалог дагы курчушу мүмкүн эле. Бирок Семетей акылдуу, кемеңгер баатыр болуп чыкты. Ал Айчүрөктүн сөзүнө терикпестен, айтса айтпаса төгүндү дегендей, колуктусунун жүйөлүү кебине жыгылып, күнөө өзүндө экенин туюнуп, курчуган абалды чукулдуктан өзгөртүп, кыздан кечирим сурады. Мына ушинтип, конфликт оң чечилди. Кыскасы, диалогдун көркөмдүк функциясы-анын Семетей менен Айчүрөктүн адамдык касиеттерин бизге ачып берип жаткандыгында. Экинчиден, Семетейдин баатырмын деп күчүнө чиренбегендиги, кези келгенде сөзгө жыгыла билген нарктуулугу, өз күнөөсүн, осолдугун мойнуна ала билип, кечирим сураганга жараган ийкемдүүлүгү, рухий маданияты ачыкка чыкты.

Семетейдин образы ачуу боюнча эпосто көп колдонулган дагы бир көркөм каражат жөнүндө кеп кылбай өтүү мүмкүн эмес. Бул-баатырдын образын ачууда манасчынын тикелей сөзүн эмес, башка бирөөнүн Семетей

жөнүндөгү речин пайдалануу. Мындай ыкма, албетте көркөм сөз өнөрүндө колдонула жүргөн ыкма. Бирок бул ыкма «Семетей» эпосунда өзгөчө көркүнө чыгарыла колдонулгандыгын белгилеп коёлу. Маселен, Семетейдин образын дагы да дааналантуу үчүн эпосто эпикалык душман Коңурбайдын речин пайдаланылат, башкача айтканда, Семетей Коңурбайдын көзү менен каралып, мүнөздөлөт: «Манастан калган жетимди, Томуктай бала деп жүрсөм, Тоодой баатыр турбайбы, Токсон миң адам келсе да, Толгоп башын жулбайбы? Атасы Манас баатырдан, Алты эсе мыкты көрүнөт» [БВ. Семетей:1959,260]

Бул сөзүнөн Коңурбай өзү душман болсо да, кыргыз баатырына туура баа бере билген көсөм экендиги баамдалат. Манаскууда эмне үчүн мындай баатыр жок деп ичи өрттөнүп да жатат, суктанып да жатат, кыялданып да жатат, Семетейдин ченде жок, алкакка сыйбаган арстандыгын, адамдык касиеттерин какбаш Коңурбай баамдап да жатат. Коңурбайдын Семетей жөнүндөгү мүнөздөмөсү эпостогу көркөмдүгү күчтүү эпизоддордун бири. Семетейдин душмандык көзү менен каралып сүрөттөлгөндүгү өзүнчө кызыктуу көрүнүш. Коңурбайдын речин Семетейдин образына жаңы боёкторду сүртүп, каармандын баатырдык жана адамдык облигин дагы да ачык-айкын кылгандыгы менен баалуу. Семетейдин образын бөлөк бирөөлөрдүн речин аркылуу кыйыр түрдө ачуунун дагы бир мисалын көз алдыга тартуу ылайыктуу.

Семетей атасынын күмбөзүнүн жанында Кыяз менен Канчоронун чыккынчылыгына кабылып турган учурда Жедигер элинин акылман карылары баатыр жөнүндө төмөндөгүчө ой жүгүртүшөт: «Аркабыз эле Семетей,...Он экинге келгенде, душманга салган чуулган. Кытайга кеткен кыргызды, куткарып алган шер эле. Азган-тозгон аз элге, Ата болгон неме эле» [БВ.Семетей:1959,206]

Буга чейин Семетей эзелки жоо Коңурбайды жеңип, кыргыздын өзүнүн ичинен чыккан жоолордун жазасын берип, Манас атасынын ордосун кайра калыбына келтирип, ак калпак кыргыз калкынын коргоочусу катары көрүнүп, мамлекеттин эки тизгин, бир чылбырын колуна алып, өзүнүн Манастын чыныгы уулу экендигин далилдеп, айлана-төгөрөккө атагы дүңгүрөгөн болучу. Жедигердин акылдуулары Семетейди туура калыс баалап отурушат. Алар Семетейди кыргыз элинин чеби, бороонду тосоор көк жалыбыз эле, калкыбыз үчүн өзүнчө кут эле деп мүнөздөшөт. Мына ушинтип, жедигер элинин акылдуу билермандарынын речинин жардамы менен Семетейдин образы дагы жаңы мүнөздөөлөр менен толукталып, каармандын бейнесинин масштабы андан ары кеңейип да, тереңдеп да, ар тараптуу да болуп чыга келди. Бөлөк бирөөлөрдүн речин аркылуу Семетейди мүнөздөө манасчынын өзүнүн баатырды тикелей сыпаттаганына караганда кыйла эле ишенимдүү да, табигыйраак да чыгып отурат. «Семетей» эпосундагы бул ыкманы профессионал жазуучулар да өздөрүнүн чыгармачы-

лык практикасын да пайдаланышса кыйла жемиштүү болор эле деген ойду айтыкбыз келет. Мына ошентип, эпосто Семетейдин образы ар түрдүү көркөм ыкмалар менен ачылган.

Баатырдырдын эли - жери болгон Талас же, кыргыз жергесинин табиятынын, жаратылышынын көрүнүшү өз жерине жаңыда келаткан Манас баатырдын да Семетей баатырдын да кимиси болбосун кымбат. Мындай керемет кооздук Манас элине алгач келатканда эле берилип, «Семетей» бөлүмүндө Семетей үчүн да кайталанса да максаттуу баяндоо катары берилет. Башка адамдын жомогу же баяндоосу аркылуу берилген ата-бабасынын туулуп өскөн жери, жаратылышы керемет сүрөттөлүүсү аны көксөп келеаткан баатырга бул сабак руханий азык катары кабылданат. Семетей да атасы Манас сыяктуу эле элим-жерим деген көксөөсү жана сүйүүсү түркү берип эртерээк келүүнү самайт. Манас баатырдын эл үчүн көргөн камкордугу же биримдик, адилеттик үчүн болгон күрөшүн Семетей баатыр сөзсүз улантат. Демек ал атасынан да ашкан баатыр.

Семетейдин Коңурбай менен беттешүүгө, жоо жарагын салынып камынып, жекеге чыкканда манасчынын сүрөттөсүндө: “Көрсө көңүл бөлүнүп, көргөн жерде баатырдың, опол-тоодой көрүнүп, кара чаар кабылан, как алдында чамынып, чилтендин бири сур жолборс, жарып кетчү немедей”- [С.К.Семетей:1989,219]-Манасчы ушул жерден Семетейдин атасы Манасты өлүргөн Коңурбайдын күчтүүлүгүн, амалкөйлүгүн эске алып, ал эми Семетей андан ашкан баатыр экендигин да тастыктайт.

Баатырдын эрдиктери, адилеттүү, адамкерчиликтүү мамилелери даназаланып, ал мүнөзү окурмандар үчүн идеалдуу каарман катары кабыл алынат. Жомоктук каарман экендигине карабай баатыр үлгү болуучу касиетке ээ. Семетейдин сырткы келбети, кийим-кечеси, курал-жарагы, минген аты, салган кушу, ээрчиткен тайганы, ал турсун фантастикалуу мифтик колдоочулары Манастан ошуну келип, манасчынын сөзү менен айтканда «Манас канды тирилтип» койгондой элес калтырат. Бул каармандардын кулк-мүнөзүндө, ой-максаттары да бирдей. Манас баатырдай айкөлдүгүн, ата мурас дөөлөтүн улам кийинки урпактарга мурас катары калтырып келе жаткандыгы турмуш мыйзамы. Семетейди кыргыз эли туу туткан тайманбас баатыр катары кызмат кылган десек аша чаппас.

Корутунду

“Семетей” эпосунун көркөм текстине негизденген биздин изилдөөбүз, талдоолорубуз төмөнкүдөй корутундуларды жасоого негиз болуп берди.

1.Семетей баатыр өзүнүн өзөгүндө гуманисттик жана мекенчилдик, патриоттук улуу идеяларды көтөрүп жүргөндүгү менен жалпы эле “Манас” эпопеясынын ички мазмундук масштабын кенейтип, бийикке көтөрүп, эпостун жалпы адамзаттык баалуулугуна айныгыс аргумент болуп тургандыгы менен бөтөнчөлөнөт.

2.Семетей баатырдын образы менен Манас баатырдын образынын ор-

тосундагы эң бекем жана күчтүү логикалык байланышты айкындап турат. Ата менен баланын ортосунда рухий- патриоттук өтмө катыштык, уланмалуулук мыйзам ченеминин бекем сакталгандыгынан ачык көрүнөт.

3.Семетейдин образы адамдын адам катары, агуул, патриот катары түптөлүшүндө тарыхый эстутум (историческая память) категориясынын өзөктүү, фундаменталдык маанисин туюнтуп тургандыгы менен күчтүү. Эпосто өзүнүн ата-тегин, эл-жерин атасы Манастын улуу жана даңктуу тарых-таржымалын, анын чоролорунун, үзөңгүлөш баатыр жолдошторунун каарман ишмердигин түшүндүрүп, жүрөгүнө, жүлүн-мээсине куйган “Каныкейдин жомогу” Букар калаасында өскөн Семетейдин патриот катары кайра жаралышында, мекенчилдик бийик сезимдеринин тутанышында жана түптөлүшүндө чечүүчү роль ойнойт. Семетейдин образы тарыхый эстутумсуз личност, атуул, гражданин, патриот деген бийик касиеттер адамда тамырлабайт, тарыхый эстутум-мекенчилдикти булагы деген философияны үгүттөп турат: “Семетей” эпосун бүгүнкү муундарды социалдаштыруу идеясы менен байланыштырсак, анда эгемендүү Кыргызстандын жаш муундарынын ар биринин “Каныкейдин жомогундай” тарыхый тамырды тааныткан жомогу болуш керек. Мунсуз Ч.Айтмаговдун “Манкурту” келип чыгышы мүмкүн.

4. Семетейдин Семетей болуп өсүп чыгышына алыстан жана астыртан таасирин тийгизген бир маанилүү фактор бар. Бул- Манастын керээзи. Он эки жашка чыкканча Семетейди Букарда өстүр, Ысмайылга бала кылып бер деп Манастын Каныкейге айткан керээзинин купуя мааниси мында болгон. Атасынын көзү өткөндөн кийин Абыке-Көбөш алгы арамга күнкор, кул болуп, торпок кайтарган жетим бала жалтан өсүп, тартынчаак, ийменчээк болуп калаар, Каныкей энесинин көзөмөлүндө, таята-таякесинин камкордугунда эркин өссө, өзүмдү тарткан жалтанбас болуп, эл-жерди коргоор деген ой-бул Манастын алысты көргөн даанышмандыгы. Демек, Семетейдин атасынын генинен келген баатырдык ички көрөңгөсүнүн жалындап өсүшүндө Манастын алдын ала көргөн керээз-камкордугу стратегиялык роль ойногон.

5.Семетей баланын образын энеси Каныкейден, акылман, айкөл таятасы Темиркандан жана ичи кенен, ак пейил таякеси Ысмайылдан, чоң энеси Чыйырдыдан бөлүп кароо мүмкүн эмес. Семетейдин курчоосундагы бул образдар адамды адам жаратат, адамдын адам катары түптөлүшү жана калыптанышы түздөн-түз аны кимдер курчап тургандыгына багынычтуу деген постулаттын чындыгына күбө өтүп турат.

6.Семетей баатырдын образы ички душмандар менен күрөшүү пафосу күчтүү. Ошондой эле Семетей баатырды мифтик күчтөр, арбактар коштоп жүрөт (Семетейдин ташкындаган Талас дайрасын кечип жатканда, аны Алмамбет, Манастын арбактарынын жана кырк чилтендин колдошу ж.б.).

7. Жыйынтыктап айтканда, Семетейдин образын кылымдардан бери карай өлбөс-өчпөс кылып, элдин сүймөнчүлүгүнө айлантып келе жаткан руханий-адептик сапат-касиеттер төмөнкүлөр:

А) **Мекенчилдик, патриотизм.** Семетей үчүн кымбаттын кымбаты, ыйыктын ыйыгы-Мекен, ак калшак кыргыз эли. анын эркиндиги, өз алдынча мамлекеттүүлүгү.

Б) **Туулган жерди ыйык, керемет кенч катары сапоо, ага болгон атуулдук ашып-ташкан сүйүү** ("жылгындуу Кең-Кол, Чоң Талас, жер сооруусу турбайбы"- Семетейдин сөзү).

В) **Эч нерседен тайланбастык, жалганбастык, баатырдык, шердик** (Карагай агып, тал агып, аюу, жолборс баары агып, орто жерин карасаң, орчуган кара кан агып" жаткан, Үргөнч дайрасын кылчактабай кечкени).

Г) **Адилеттүүлүк** (Азун хандын, эли журтуна кара күч менен зомбулук көрсөтүп жаткан Чыңкожо менен Толтойду жеңип, адилеттүүлүктү, акыйкатты орнотушу, ж.б).

Д) **Кечиримдүүлүк** (Абыке-Көбөштөр менен араздашпай ынтымакташууга, алардын күнөөсүн кечирип, бир эл, бир журт болуп, тышкы жоого биригип каршы турууга аракет кылышы, ж.б).

Е) **Гумандуулук** (чоң атасы Жакып уу берип жатса да, ага каршы жаза колдонбой, тийбей, өз жайына коюшу. Өзү баштап тийишпесе, эч кимге катылбагандыгы).

Ж) Өз эл-жерин илпертен азапка салып, баскынчылык кылып, дайыма кыргызга жамандык ойлоп турган тышкы жоого **элдешпестик** (Коңурбай менен согушу жана жеңиши).

И) **Улууна уга билүүчүлүк** (акылман карыя Бакайдын жана энеси Каныкейдин кеп-кеңешин акылга түйүп, иш кылышы)

Й) **Биримдик идеясына берилгендик**, ич ара ыйкы-тыйкылыктан жогору туруп, алысты карап, улуттун стратегиясын ойлонгон акылмандык

К) **Ар намыстуулук** (Букардан Ала-Тоого аттанышы. Эл-жердин намысы дегенде тикесинен тик турушу ж.б.)

Л) **Адамдык пастык, өз көмөчүңө күл гартуучулук**, мансапкордук, караниеттик, чыккынчылык менен келишпестик (Абыке-Көбөш алты арамга жана кырк чоронун саткындыгына каршы турушу).

М) **Ата мурасын ыйык тутуучулук** (Манастын Абыке-Көбөш кыйраткан Ордосун, мамлекетин кайра калыбына келтирилиши).

8. Семетейдин образына жогорку даражадагы көркөмдүк, эстетикалык кооздук, поэтикалык сулуулук, образдуулук мүнөздүү. Баатырдын образы, анын жогорудагы белгиленген адамдык сапаттары, касиеттери түркүн көркөм каражаттар ыкмалар аркылуу ачылат. Манасчынын көркөм боекторго сугарылган образдуу баяндоосу, мүнөздөмөлөрү, эпитет, салыштыруу, метафора, монолог, диалог, каармандын курч турмуштук кырдаалдагы жүрүм-турумун, окуяга жасаган реакциясын, иш-аракетин, мамилесин, каарман жөнүндөгү бирөөлөрдүн речи, деталь, эпизод, адабий апыртуулар, мифтик боектор сыяктуу көркөм каражаттар аркылуу Семетейдин образынын кооздуктун эрежесине шайкеш шөкөттөлгөндүгүн белгилемекчибиз.

Кыскасын айтканда, Семетейдин образы бийик моралдык-этикалык, патриоттук мазмунга ээ. Анын образынын этикалык маңызы бир тууган элдин мүдөө-кызыкчылыктары, мекендин тагдыры менен бекем жуурулушуп тургандыгында. Элге, Ата журтка кылган мээнет-кызматтан атасы Манас сыяктуу эле, Семетей да өз өмүрүнүн маңызын, өмүр-жашоосунун тузун көрөт. Семетейдин мындай атуулдук-жамаатчыл, коомчул нравасы, патриоттук менталитети бүгүнкү рынок заманындагы коммерциялашкан прагматикалык өзүмчүл моралдын жайылып жатышынын шарттарында биз үчүн баа жеткис руханий дөөлөт жана бийик адеп-ахлак өрнөгү. Анын образы тарбиялык чоң мааниге ээ.

Диссертациялык иштин негизги мазмуну төмөнкү макалаларда жарыяланды:

1. Сайпидинова, Н.Э. «Семетей» эпосундагы салтык мотивдердин өзгөчөлүгү [Текст] // Кыргыз тили жана адабияты.- 2010.- №28.- 117-122-беттер

2. Сайпидинова, Н.Э. Семетей баатырдын эли жери Таласка келүүсү. [Текст] // Вестник Исык-Кульского университета.-2013.- №34.- 217-221-беттер

3. Сайпидинова, Н.Э. «Манас» жана «Семетей» эпосторундагы гумандуулук маселелери. [Текст] // Вестник Исык-Кульского университета.- 2013.- №34.- 213-217-беттер

4. Сайпидинова, Н.Э. «Семетей» эпосундагы «Каныкейдин жомогу» адеп-тарбиянын жол картасы. [Текст] // Кыргыз тили жана адабияты.- 2013.- №23.- 119-223-беттер

5. Сайпидинова, Н.Э. «Семетей» эпосундагы ата-бала мотиви же Жакып жана Темиркандын образдары. [Текст] // Кыргыз тили жана адабияты.- 2013.- №24.- 140-144-беттер

6. Сайпидинова, Н.Э. «Семетей» эпосун изилдөөчүлөр. [Текст] // Кыргыз тили жана адабияты.- 2013.- №24.- 144-148-беттер

7. Сайпидинова, Н.Э. Семетей баатырдын төрөлүшү жана балалык чагы. [Текст] // Кыргыз тили жана адабияты.- 2014.- №27.- 70-74-беттер

Сайпидинова Назгул Эшимовнанын “Семетей” эпосундагы Семетей баатырдын образынын руханий-адептик маңызы жана көркөмдүк өзгөчөлүктөрү” деген темадагы филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн 10.01.09.- фольклористика адистиги боюнча жазылган диссертациялык ишинин

Резюмеси

Түйүндүү сөздөр: “Семетей” эпосу, фольклор, руханий- адептик маңыз, моралдык-этикалык, образдар системасы, мекенчил, гумандуулук, атуулдук-патриоттуулук, адилеттүүлүк, кечиримдүүлүк, ар-намыстуулук, адамкерчилик.

Изилдөөнүн объектиси: “Манас” эпопеясынын тутумундагы “Семетей” эпосу, анын ар түрдүү варианттарынын көркөм тексттери.

Изилдөөнүн максаты: Буга чейин фольклористикада, манастанууда эпизоддук мүнөздө изилденип, жалпы жонунан суммардуу түрдө мүнөздөмө берилип келген “Семетей” эпосунун башкы каарманы-Семетей баатырдын образын деталдуу, системалуу түрдө изилдөө, Семетейдин образынын руханий-адептик, патриоттук маңыз-мазмунун, моралдык-этикалык философиясын ачуу, борбордук каармандын образынын түзүлүшүндө, иштелишинде манасчы тарабынан колдонулган көркөм каражаттардын системасын аныктоо.

Изилдөөнүн методологиялык жана теориялык негизин фольклористикалык илимдеги теориялык-фундаменталдык эмгектер, Ч.Валиханов, В.Радлов, М.Ауэзов, В.М.Жирмунский, А.Н. Бернштам, С.М.Абрамзон, ж.б. окумуштуулардын илимий-теориялык, методологиялык көз караштары түздү.

Изилдөөнүн усулдары: Тарыхый, тутумдуу ж.б. ыкмалар менен бирдикте “Семетей” эпосунун айрым варианттарын жана Манас баатыр менен Семетей баатырдын образдарын руханий-адептик маңызын изилдөөдө салыштыруу ыкмалары колдонулду.

Изилдөөнүн натыйжалары жана илимий жаңылыгы: Семетей баатырдын образынын биричи жолу кең-кесири системалуу түрдө иликтөөгө алынышы жана Манастын образы менен Семетейдин образынын ортосундагы рухий-патриоттук уланмалуулуктун жана өтмө катыштыктын мыйзам ченеминин ачылып берилиши.

Колдонуу боюнча сунуштар: Изилдөөнүн жоболору жана тыянактары “Манас” үчилтигин окуп үйрөнүүдө баатырлардын образын талдоо тууралуу тереңдетилген илимий изилдөөлөрдү жүргүзүүдө колдонууга болот.

Колдонуу чөйрөсү: Изилденген эмгектин жоболору жана жыйынтыктарын, илимий натыйжаларын жогорку окуу жайларынын филология факультеттеринде элдик оозеки чыгармачылыкты үйрөнүүдө, атайын курстарды окууда, “манастануу” сабактарында, “Манас” үчилтиги боюнча окуу китептерин, окуу куралдарын жазууда пайдаланууга болот.

РЕЗЮМЕ

диссертационной работы Сайпидиновой Назгул Эшимовны
“Духовно-нравственная сущность и художественное своеобразие
образа Семетей в эпосе “Семетей”
на соискание ученой степени кандидата филологических наук
Специальность 10.01.09 – фольклористика

Ключевые слова: эпос “Семетей”. гуманизм, духовность, кыргызский фольклор, морально- этическая система, нравственность, образная система, справедливость, патриот, достоинство, честь, человечность.

Объект исследования – образ Семетей как синтез эпического мышления по вариантам текста эпоса “Семетей в составе эпопеи “Манас”.

Цель исследования – формирование целостно-системного научного представления об одном из центральных героев в кыргызском национальном историко-культурном сознании, систематизация в целостности образа взаимодействующих духовно-нравственных, патриотических, философских и морально-этических сторон его создания.

Новизна исследования: впервые в отечественной фольклористике и манасоведении художественное воплощение образа сына величайшего героя нации подвергнуто направленному монографическому анализу, где систематизируются обращения к материалу предшественников, ранее эпизодические и фрагментарные, а образ Семетей, носителя духовного наследия национального патриотизма, предстает как часть контекста идеи общенационального единения, духовно-нравственной приемственности.

Методы исследования: основу методологического и теоретического исследования составили знаменитые образцы сравнительно-исторической этнокультурологической традиции в фундаментальных трудах основоположников современного кыргызоведения Ч. Валиханова, В.В. Радлова, М.О. Ауэзова, В.М. Жирмунского, А.Н. Бернштама, С.М. Абрамзона, а также типологические исследования по теории современного фольклора.

Сфера использования и практическое применение: результаты исследования органически входят в контекст отечественного манасоведения и призваны стать опорным материалом при изучении и преподавании вопросов национального культурного наследия, художественной природы кыргызского народно-героического эпоса на гуманитарных факультетах вузов и в общеобразовательной школе, при организации учебно-методической работы, совершенствования учебных программ.

Resume

Saipidinova Nazgul Eshimovna

“Spiritual and moral essence of the hero Semetey and his artistic peculiarities in the epos Semetey”.

The dissertation is submitted to confer the scholar degree of a “Candidate of philological sciences”.
Speciality 10.01.09- Folklore.

Key words: Epic, folklore, the spiritual and moral essence, a system of moral and ethic images, devotion to the fatherland, humanism, civic patriotism, equity, generosity, pride.

The object of the thesis: Epos "Semetey" in the loop of the epos "Manas" and different versions of its literary texts.

The aim of the thesis: Until today in folklore and in Manas studies the characteristic of Semetey, the main character of the epic "Semetey", were examined in episodic way and in general, a summed characteristic of the hero was given. The aim of this research is to study the image of the main hero Semetey in detailed and systematic way, to discover the spiritual and moral, and patriotic essence of Semetey's image, its moral and ethical philosophy, to investigate the system of artistic techniques used by epic-teller in creating the central image of the epic "Semetey".

The methodological and theoretical basis of the work: theoretical and fundamental works in the field of folklore. Theoretical, scientific and methodological views of Ch. Valihanov, V. Radlov, M.Fuevov, V.M. Zhirmunsky, A.N. Bernshtam, S.M. Abramzov, and scientific are taken as the methodological and theoretical basis for the research.

Research methods: Along with historical, systemic investigation methods a method of comparative analysis was used in study of various versions of the epos "Semetey", as well as in comparing the main characters of heroes Manas and Semetey, their spiritual and moral essence.

Practical importance and novelty of the work: The first attempt to study the hero Semetey's character in systematic and detailed way. Spiritual and patriotic duration and transition between Manas and Semetey's characters.

Suggestions for the application: The proposals and conclusions of the work may be used in reading and learning the trilogy "Manas" as well as in thorough study and analysis of the heroic characters.

Field of Application: The proposals, the conclusions and the scientific results of the research work may be used in Higher education institutions in philology departments in study of the works of folk art. in teaching special courses, in Manas study classes, in writing books and textbooks on trilogy "Manas".

26.01.2015-ж. басууга кол коюлду.

Өлчөмү 60X84 1/16.

Кагаз офсет. Офсеттик басуу. Көлөмү 1,7 б.т. Нускасы 120.

Бишкек ш., Раззаков к., 49. ЖИ «Сарыбаев Т.Т.»

т. 62-67-76

e-mail: talant550@gmail.com